

برنامه درسی حقوق شهروندی در دوره ابتدایی از منظر معلمان شهرستان مهاباد

مهران رگ^۱، ادیس اسلامی^{۲*}

اطلاعات مقاله	چکیده
تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۸/۲۳	هدف نوشتار حاضر، بررسی دیدگاه معلمان درباره برنامه درسی حقوق شهروندی در مدارس ابتدایی است. برای دستیابی به این هدف، از روش پدیدارشناسی استفاده شده است. روش نمونه‌گیری این مطالعه، هدفمند است و بر اساس آن، ۱۱ نفر به‌عنوان شرکت‌کننده در فرایند گردآوری اطلاعات انتخاب شده‌اند. ابزار آن نیز مصاحبه نیمه ساختاریافته است. به‌منظور برآورد میزان روایی آن، از معیار اعتبارپذیری و برای ارزیابی پایایی، از راهکار هدایت دقیق جریان مصاحبه بهره گرفته شد. در تجزیه و تحلیل اطلاعات، از فرایند کدگذاری باز، محوری و انتخابی استفاده شده است. یافته‌ها نشان می‌دهند که برنامه درسی حقوق شهروندی در دوره ابتدایی از حیث عناصر چهارگانه اهداف، محتوا، روش و شیوه‌های ارزشیابی می‌تواند شامل اهداف شناختی حقوق شهروندی، اهداف عاطفی حقوق شهروندی و اهداف عملی حقوق شهروندی (اهداف)، بُعد اجتماعی محتوای حقوق شهروندی، بُعد فرهنگی محتوای حقوق شهروندی، بُعد سیاسی محتوای حقوق شهروندی و بُعد مدنی محتوای حقوق شهروندی (محتوا)، روش نمایش عملی مهارت‌های حقوق شهروندی، روش مشاهده‌ای مفاهیم و مهارت‌های حقوق شهروندی و روش‌های تعاملی و فعال آموزش مفاهیم، ارزش‌ها و مهارت‌های حقوق شهروندی (روش) و آزمون‌های عملکردی، سنجش مشاهده‌ای، آزمون‌های پیشرفت تحصیلی کتبی باشد.
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۷/۱۲	
نوع مقاله: پژوهشی	
واژگان کلیدی	
حقوق شهروندی، اهداف حقوق شهروندی، محتوای حقوق شهروندی، روش‌های آموزش حقوق شهروندی، شیوه‌های ارزشیابی حقوق شهروندی.	

۱. کارشناس ارشد برنامه‌ریزی درسی، گروه علوم تربیتی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی مهاباد، مهاباد،

ایران

۲. نویسنده مسئول: استادیار گروه علوم تربیتی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مهاباد، مهاباد، ایران

مقدمه

حقوق شهروندی از مهم‌ترین ایده‌های اجتماعی-سیاسی دوران معاصر است که در تحول تاریخی خود راه‌های پرفراز و نشیبی را پیموده است. نخستین اندیشه درباره شهروندی^۱ و حقوق وی، به یونان باستان و باورهای ارسطو بازمی‌گردد. امروزه حقوق شهروندی در مسیر تحول خود ویژگی‌های برجسته‌ای پیدا کرده که آن را از دیگر مفاهیم حقوقی جدا می‌کند؛ نخست، حقوق شهروندی از حقوق بشر^۲ جداست. دوم، حقوق شهروندی، ناظر به روابط شهروندان باهم و نهادهای دولتی است. در واقع، این مفهوم بازتاب مجموعه انتظارات در زمینه حقوق و مسئولیت‌ها در یک اجتماع خاص است که اعضا نسبت به نهادها، جامعه و یکدیگر دارند (افضلی و حسام، ۱۳۸۹: ۱۰۹). حقوق شهروندی، یکی از جلوه‌های مهم شهروندی است. اهمیت حقوق شهروندی تا بدان حد است که رابطه نزدیکی با جایگاه حاکمیت پیدا می‌کند. چنانکه برخی از جامعه‌شناسان بر این باورند جامعه‌ای که در آن حقوق شهروندان نهادینه نشده باشد، رابطه مردم و حاکمیت دچار تزلزل است (محسنی، ۱۳۸۹: ۱۱۸).

تحقق حقوق شهروندی و نیز فعال نمودن شهروندان در حق تعیین سرنوشت خود یکی از بنیادی‌ترین و بارزترین حقوق هر انسانی به حساب می‌آید. این حقوق ریشه در اصل اخلاقی غایت بودن انسان و منع استفاده ابزاری از او دارد. از آنجاکه انسان‌ها در انسان بودن باهم برابرند، اخلاقاً قابل قبول نخواهد بود که به هم‌نوعان خود اجازه دهند بدون رضایت و انتخاب، بر آنها حکم برانند و آزادی آنها را محدود کنند (هاشمی، ۱۳۸۴: ۷۳). در واقع حقوق شهروندی روایتی است تازه از حقوق طبیعی، یعنی حقوقی که لازم و ملزوم طبیعت انسانی است. به عبارت بهتر، به واسطه حیثیت انسانی و به جهت کرامت ذاتی که خاص اوست، دارای یک سلسله حقوق و آزادی‌هایی شده از قبیل حق حیات، حق احترام، حق آزادی، حق مساوات و حق امنیت و... این حقوق غیر قابل انتقال، کسی نیست تا کسی بتواند آن را بازپس گیرد، بلکه هدیه‌ای الهی است. این حقوق غیر قابل نقض، غیر قابل تعلیق و غیر قابل انفکاک از ذات بشرند. این حقوق دارای خاصیت همگانی و جهان‌شمول بوده و هر انسانی با هر نژاد، جنس، زبان و دین از این حقوق برخوردار خواهد بود. در نهایت، این حقوق، ذاتی، فطری و مربوط به طبیعت انسان‌هاست و به هیچ قرارداد و وضعی وابسته نیست (موسوی، ۱۳۹۶: ۵).

امروزه مسئله حقوق شهروندی، بخش جدایی‌ناپذیر جامعه مدنی و مبنای تشکیل آن است و از مهم‌ترین دغدغه‌های بیشتر نظام‌های آموزشی به شمار می‌رود. آموزش حقوق شهروندی یکی از ضرورت‌های اساسی هر جامعه است و سهم اساسی آن در تحقق واقعی استانداردهای زندگی شهروندی انکارناپذیر است. روشن است این آموزش مسئولیتی همگانی و راهبردی زیربنایی و

1. Citizen
2. Human Rights

فاقد قید و بندهای زمانی و مکانی است. در حقیقت، آموزش حقوق شهروندی، اعطای شناخت به کسانی است که بالفعل یا بالقوه در معرض حقوق شهروندی خود هستند. آموزش حقوق شهروندی به‌طور غیررسمی در خانه یا محل کار یا کارگاه‌های آموزشی و با به‌طور رسمی سرفصل برنامه درسی مجزا در مدارس و یا به‌صورت رشته تحصیلی دانشگاهی در واقع به شهروندان می‌آموزد که چگونه شهروندی فعال، آگاه و مسئولیت‌پذیر باشند و تصمیمات خود را با توجه به حقوق‌هایشان در قبال اجتماع و زندگی فردی اتخاذ کنند (انصاری و کوشا، ۱۳۹۱: ۱۱۶). آشنا ساختن دانش‌آموزان با حقوق شهروندی، زمینه و بستر مناسب را برای یک شهروند خوب بودن، برقراری نظم و امنیت در جامعه، افزایش میزان مشارکت مدنی افراد، رعایت حقوق دیگر شهروندان و ارتقای فضیلت جامعه شهری را میسر می‌سازد و سطح فرهنگ، اندیشه و معلومات افراد را بالا می‌برد (صباحی و سعادت‌مند، ۱۳۹۲: ۱۵۶). اگر دانش‌آموزان در مدارس با آزادی‌هایی که جزو حقوق مدنی و سیاسی افراد است و از جمله آنها آزادی بیان، آزادی اجتماعات و امنیت فردی است آشنا شوند، نه تنها موجب رشد فردی در آنها می‌شود، بلکه باعث افزایش روحیه مشورت، مشارکت، شرکت در تصمیم‌گیری‌های گروهی و توجه به انجام کارهای جمعی در آنها نیز می‌گردد. گفتنی است که آشنا شدن دانش‌آموزان با حقوق شهروندی و پیوستن به دیگران و تلاش برای هدف‌های مشترک با تصمیم‌گیری‌های جمعی و نظارت دولت بر مردم تفاوتی ندارد، چون این حقوق، پایه‌های اساسی چنین قدرتی را برای جامعه فراهم می‌سازد. در ضمن، دانش‌آموزان با درک اینکه حقوق آنها مغفول واقع نمی‌شود و تضییع نمی‌گردد، در انجام کارهای محوله، فعالیت‌های بیشتر و بهتری انجام می‌دهند (زیرک و وظیفه عیسی‌لو، ۱۳۹۴: ۶).

نهادهای رسمی و غیررسمی متفاوتی به آموزش حقوق شهروندی مبادرت می‌ورزند، اما قسمت اعظمی از وظیفه آموزش آن باید بر عهده نظام آموزش و پرورش باشد. در نظام آموزشی ایران نیز آموزش حقوق شهروندی به‌عنوان یکی از دل‌مشغولی‌های مهم این نظام مورد بحث قرار گرفته است. با این‌همه، برنامه درسی رسمی معینی با عنوان «آموزش حقوق شهروندی» وجود ندارد. از سوی دیگر، دوره ابتدایی یکی از حساس‌ترین دوره‌های زندگی هر انسانی است و شالوده شخصیت، رفتارها و عادات اساسی انسان‌ها بر نحوه تربیت وی در این دوره استوار است (پاپی، ۱۳۹۵: ۲۴). دوره ابتدایی از جمله دوره‌های بسیار حساس و بااهمیت در نظام آموزش و پرورش است؛ زیرا فرصت بسیار مناسبی را برای آغاز و تداوم یادگیری و تحصیل برای دانش‌آموزان فراهم می‌سازد؛ به‌گونه‌ای که اگر در این دوران آموزش تعالیم لازم به دانش‌آموزان ارائه نگردد، جبران آن در دوران‌های بعدی بسیار مشکل خواهد بود. از جمله این آگاهی‌ها و مهارت‌های لازم برای فراگیری در این دوره، آموزش حقوق شهروندی به دانش‌آموزان است که در صورت ارائه و تبحر لازم می‌تواند آنها را به فراگیرانی بسیار کارآمد تبدیل سازد (دورقی و شویچی، ۱۳۹۶: ۲). بر این

اساس، می‌توان گفت، فقدان برنامه درسی حقوق شهروندی به‌طور عام و نبود آن در دوره حساس ابتدایی، می‌تواند آسیب جدی بر مهارت‌های حقوق شهروندی دانش‌آموزان وارد سازد. مطالعه حاضر بر آن است که طراحی و تدوین برنامه درسی حقوق شهروندی به‌عنوان یک برنامه مغفول به‌ویژه در دوره ابتدایی، می‌تواند گامی اساسی در راستای برطرف کردن این کاستی باشد. تدوین برنامه درسی حقوق شهروندی، دانش‌آموزان را با این نوع حقوق آشنا می‌کند و مسیر را برای کسب ارزش‌ها و حقوق انسانی در جامعه هموار می‌سازد. این پژوهش، گامی مقدماتی در این زمینه است. انجام این مطالعه، عناصر مهم برنامه درسی حقوق شهروندی را چون اهداف، محتوا، روش‌ها و شیوه‌های ارزشیابی مورد بررسی قرار می‌دهد تا نتایج آن به طراحی و تدوین این برنامه توسط برنامه‌ریزان درسی یاری رساند و به لحاظ پژوهشی نیز شکاف‌های موجود را برطرف سازد.

سؤال‌های پژوهش

معلمان شهرستان مهاباد در باب اهداف برنامه درسی حقوق شهروندی در دوره ابتدایی چه دیدگاهی دارند؟
معلمان شهرستان مهاباد در باب محتوای برنامه درسی حقوق شهروندی در دوره ابتدایی چه دیدگاهی دارند؟
معلمان شهرستان مهاباد در باب روش‌های یاددهی-یادگیری برنامه درسی حقوق شهروندی در دوره ابتدایی چه دیدگاهی دارند؟
معلمان شهرستان مهاباد در باب شیوه‌های ارزشیابی برنامه درسی حقوق شهروندی در دوره ابتدایی چه دیدگاهی دارند؟

روش‌شناسی پژوهش

نوع این پژوهش، کیفی و روش آن پدیدارشناسی است. پدیدارشناسی درصدد درک و روشن کردن معنا، ساختار و ماهیت تجربه زیسته از پدیده برای شخص یا گروهی از اشخاص است. جامعه این پژوهش شامل تمامی معلمان شهرستان مهاباد است. حجم نمونه بر اساس منطق اشباع نظری تعیین شد و افراد نمونه بر اساس روش نمونه‌گیری هدفمند متوالی انتخاب شدند که در مجموع ۱۱ نفر به‌عنوان نمونه انتخاب شدند. ابزار گردآوری اطلاعات، مصاحبه نیمه-ساختاریافته است. در این مطالعه، به‌منظور برآورد میزان روایی چک‌لیست مصاحبه از معیار اعتبارپذیری (واقعی بودن توصیف‌ها و یافته‌های پژوهش) با به‌کارگیری رویه‌های ویژه کدگذاری و تحلیل برای ارزیابی روایی استفاده شد. همچنین برای ارزیابی پایایی از راهکارهای هدایت دقیق جریان مصاحبه برای گردآوری داده‌ها، ایجاد فرایندهای ساختارمند برای اجرا و تفسیر مصاحبه‌های همگرا، وجود حداقل دو نفر برای انجام مصاحبه به‌صورت جداگانه بهره گرفته

شد. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات این پژوهش از روش تحلیل تفسیری استفاده شد که حاوی سه کدگذاری باز، محوری و انتخابی است.

یافته‌های پژوهش

سؤال اول: معلمان شهرستان مهاباد در باب اهداف برنامه درسی حقوق شهروندی در دوره ابتدایی چه دیدگاهی دارند؟ جدول شماره ۱، یافته‌های مربوط به سؤال اول این پژوهش را نشان می‌دهد.

جدول ۱: یافته‌های سوال اول

کد انتخابی	کد محوری	کد باز
اهداف شناختی حقوق شهروندی	ایجاد تغییر و تحول در شناخت دانش‌آموزان جهت فهم مفاهیم و مهارت‌های حقوق شهروندی	رشد شناختی دانش‌آموزان از طریق اهداف حقوق شهروندی
		درک حقوق مشخص افراد به‌عنوان یکی از اهداف حقوق شهروندی
		شناخت خوب از احترام به یکدیگر به‌وسیله اهداف حقوق شهروندی
		تغییر نگرش دانش‌آموزان توسط اهداف حقوق شهروندی
اهداف عاطفی حقوق شهروندی	فراهم آوردن زمینه‌هایی برای گرایش و میل دانش‌آموزان به ارزش‌های حقوق شهروندی	پی بردن به حق حیات افراد
		علاقه بیشتر به یادگیری حقوق شهروندی
		گرایش به اهداف حقوق شهروندی
اهداف عملی حقوق شهروندی	توانایی انجام مهارت‌های حقوق شهروندی در مدرسه و جامعه	محترم شمردن ارزش‌های یکدیگر به‌واسطه یادگیری اهداف حقوق شهروندی
		احترام به آزادی فرد
		تحقق عملی اهداف حقوق شهروندی
		رعایت حداقلی حقوق شهروندی در مدرسه آماده کردن برای زندگی عملی در جامعه از طریق اهداف حقوق شهروندی

بر اساس مصاحبه‌ها در خصوص بررسی دیدگاه معلمان درباره اهداف حقوق شهروندی، سه کد انتخابی یا درون‌مایه با عنوان‌های ۱. اهداف شناختی حقوق شهروندی، ۲. اهداف عاطفی حقوق شهروندی ۳. اهداف عملی حقوق شهروندی و کد محوری برای مضمون شماره یک با عنوان ایجاد تغییر و تحول در شناخت دانش‌آموزان در راستای فهم مفاهیم و مهارت‌های حقوق شهروندی و کد محوری مربوط به مضمون شماره دو فراهم‌آوردن زمینه‌هایی برای گرایش و میل دانش‌آموزان به ارزش‌های حقوق شهروندی و یک کد محوری مربوط به مضمون شماره

سه با عنوان توانایی انجام مهارت‌های حقوق شهروندی در مدرسه و جامعه آشکار شد که در زیر آنها را بیان خواهیم کرد:

۱. **اهداف شناختی حقوق شهروندی:** بر اساس نظرات به‌دست‌آمده در طراحی برنامه درسی حقوق شهروندی باید به اهداف شناختی حقوق شهروندی دانش‌آموزان توجه شود. این مضمون شامل یک کد محوری است که در زیر به آن خواهیم پرداخت:

- **ایجاد تغییر و تحول در شناخت دانش‌آموزان جهت فهم مفاهیم و مهارت‌های حقوق شهروندی:** بر اساس نظرات به‌دست‌آمده از معلمان، برنامه درسی حقوق شهروندی باید در اهداف آموزشی حقوق شهروندی به ایجاد تغییر و تحول در شناخت دانش‌آموزان برای درک مفاهیم و مهارت‌های حقوق شهروندی توجه کند. یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گفت: «اهداف حقوق شهروندی باید حوزه درک و فهم دانش‌آموزان را بالا برد». دیگری می‌گفت: «اهداف حقوق شهروندی باید بتواند فهم دانش‌آموزان را گسترش دهد».

۲. **اهداف عاطفی حقوق شهروندی:** بر اساس نظرات به‌دست‌آمده از معلمان، در تدوین و طراحی برنامه درسی حقوق شهروندی باید به اهداف عاطفی حقوق شهروندی دانش‌آموزان توجه شود. این مضمون شامل یک کد محوری است که در زیر به آن خواهیم پرداخت.

- **فراهم آوردن زمینه‌هایی برای گرایش و میل دانش‌آموزان به ارزش‌های حقوق شهروندی:** بر اساس نظرات به‌دست‌آمده از معلمان، برنامه درسی حقوق شهروندی باید در اهداف آموزشی حقوق شهروندی به فراهم آوردن زمینه‌هایی برای گرایش و میل دانش‌آموزان به ارزش‌های حقوق شهروندی توجه کند. یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گفت: «از دانش‌آموزان انتظار می‌رود علاقه بیشتری به یادگیری حقوق شهروندی داشته باشند». دیگری می‌گفت: «اهداف حقوق شهروندی باید مطابق میل و رغبت دانش‌آموزان دانش‌آموزان بیان شود».

۳. **اهداف عملی حقوق شهروندی:** بر اساس نظرات به‌دست‌آمده از معلمان، باید در اهداف آموزشی به اهداف عملی حقوق شهروندی توجه شود. این مضمون نیز شامل یک کد محوری است که در ادامه به بیان آن خواهیم پرداخت.

- **توانایی انجام مهارت‌های حقوق شهروندی در مدرسه و جامعه:** بر اساس نظرات به‌دست‌آمده، برنامه درسی باید در اهداف آموزشی حقوق شهروندی به توانایی انجام مهارت‌های حقوق شهروندی در مدرسه و جامعه توجه کند. یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گفت: «از دانش‌آموزان انتظار می‌رود بتوانند حقوق شهروندی را به‌صورت عملی رعایت کنند». دیگری می‌گفت: «دانش‌آموزان باید بتوانند حقوق شهروندی را حداقل در مدرسه رعایت کنند». دیگری اظهار می‌کرد: «اهداف حقوق شهروندی باید بتواند مهارت رعایت حقوق شهروندی را در دانش‌آموزان به وجود بیاورد».

سؤال دوم: معلمان شهرستان مهاباد در باب محتوای حقوق شهروندی در دوره ابتدایی چه دیدگاهی دارند؟ جدول شماره ۲، یافته‌های مربوط به سؤال دوم این پژوهش را نشان می‌دهد.

جدول ۲: یافته‌های سؤال دوم

کد انتخابی یا (درون‌مایه)	کد محوری	کدباز
بُعد اجتماعی محتوای حقوق شهروندی	گنجاندن مفاهیم، ارزش‌ها و مهارت‌های اجتماعی در محتوای حقوق شهروندی	فراهم آوردن زمینه برای مشارکت فعال در فعالیت‌های اجتماعی
		تقویت مشارکت اجتماعی از طریق محتوای حقوق شهروندی
بُعد فرهنگی محتوای حقوق شهروندی	توجه محتوای حقوق شهروندی به قوانین و مقررات مدرسه	نمود ارزش‌های اجتماعی در محتوای حقوق شهروندی
		توجه محتوا به حق آموزش
بُعد سیاسی محتوای حقوق شهروندی	نمود ارزش‌های سیاسی در محتوای حقوق شهروندی	آموزش رعایت قوانین اجتماعی از طریق محتوای حقوق شهروندی
		توجه محتوای حقوق شهروندی به زندگی واقعی
بُعد مدنی محتوای حقوق شهروندی	گنجاندن مفاهیم و ارزش‌های اولیه انسان در محتوای حقوق شهروندی	دانش‌آموزان استفاده از زبان مادری
		رشد حس احترام به فرهنگ‌های دیگر به واسطه محتوای حقوق شهروندی
بُعد فرهنگی محتوای حقوق شهروندی	توجه محتوای حقوق شهروندی به فرهنگ‌ها و زبان‌های فرامحلی	پذیرش فرهنگ‌های دیگر به وسیله محتوای حقوق شهروندی
		احترام به زبان‌های دیگر
بُعد سیاسی محتوای حقوق شهروندی	نمود ارزش‌های سیاسی در محتوای حقوق شهروندی	تقویت مشارکت در انتخابات به وسیله محتوای حقوق شهروندی
		آموزش مفهوم آزادی به وسیله محتوای حقوق شهروندی
بُعد مدنی محتوای حقوق شهروندی	گنجاندن مفاهیم و ارزش‌های اولیه انسان در محتوای حقوق شهروندی	آشنایی دانش‌آموزان با حق امنیت از طریق محتوای حقوق شهروندی
		توجه محتوای حقوق شهروندی به حق اولیه حیات

بر اساس مصاحبه‌ها در خصوص بررسی دیدگاه معلمان در باب محتوای برنامه درسی حقوق شهروندی در دوره ابتدایی، چهار کد انتخابی یا درون‌مایه با عنوان‌های ۱. بعد اجتماعی محتوای حقوق شهروندی، ۲. بعد فرهنگی محتوای حقوق شهروندی، ۳. بعد سیاسی محتوای حقوق

شهروندی ۴. بعد مدنی محتوای حقوق شهروندی و کد محوری برای مضمون شماره یک با عنوان گنجاندن مفاهیم، ارزش‌ها و مهارت‌های اجتماعی در محتوای حقوق شهروندی و کد محوری مربوط به مضمون شماره دو با عنوان توجه محتوای حقوق شهروندی به فرهنگ‌ها و زبان‌های فرامحلی و یک کد محوری مربوط به مضمون شماره سه با عنوان نمود ارزش‌های سیاسی در محتوای حقوق شهروندی و یک کد محوری برای مضمون شماره ۴ با عنوان گنجاندن مفاهیم و ارزش‌های اولیه انسان در محتوای حقوق شهروندی آشکار شد، که در زیر آنها را بیان خواهیم کرد.

۱. **بعد اجتماعی محتوای حقوق شهروندی:** بر اساس نظرات به‌دست‌آمده در طراحی برنامه‌دستی حقوق شهروندی باید به بعد اجتماعی محتوای حقوق شهروندی دانش‌آموزان توجه شود. این مضمون شامل یک کد محوری است که در زیر به بیان آن خواهیم پرداخت.

- **گنجاندن مفاهیم، ارزش‌ها و مهارت‌های اجتماعی در محتوای حقوق شهروندی:** بر اساس نظرات معلمان، برنامه‌دستی حقوق شهروندی باید در محتوای آموزشی به گنجاندن مفاهیم، ارزش‌ها و مهارت‌های اجتماعی در محتوای حقوق شهروندی توجه کند. یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گفت: «دانش‌آموزان از طریق محتوا باید بتوانند در فعالیت‌های اجتماعی مشارکت فعال داشته باشند». دیگری می‌گفت: «محتوای حقوق شهروندی باید ارزش‌های جامعه را به دانش‌آموزان بیاموزد». دیگری بیان می‌کرد: «محتوای حقوق شهروندی باید بتواند در دانش‌آموزان مهارت زندگی در جامعه را یاد بدهد».

۲. **بعد فرهنگی محتوای حقوق شهروندی:** بر اساس نظرات به‌دست‌آمده از معلمان، در طراحی برنامه‌دستی حقوق شهروندی باید به بعد فرهنگی محتوای حقوق شهروندی دانش‌آموزان توجه شود. این مضمون شامل یک کد محوری است که در ادامه به بیان آن خواهیم پرداخت.

- **توجه محتوای حقوق شهروندی به فرهنگ‌ها و زبان‌های فرامحلی:** بر اساس نظرات معلمان، برنامه‌دستی حقوق شهروندی باید در محتوای آموزشی خود به فرهنگ‌ها و زبان‌های فرامحلی توجه کند. یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گفت: «از طریق محتوا، دانش‌آموزان باید بتوانند به فرهنگ‌های دیگر احترام بگذارند». دیگری می‌گفت: «دانش‌آموزان باید بتوانند از طریق محتوای حقوق شهروندی به ارزش‌های جامعه دیگری احترام بگذارند». دیگری اظهار می‌کرد: «دانش‌آموزان از طریق محتوای حقوق شهروندی باید گویش‌ها و زبان‌های دیگر را محترم بشمارند».

۳. بعد سیاسی محتوای حقوق شهروندی: بر اساس نظرات معلمان، برنامه درسی حقوق شهروندی باید در محتوای آموزشی خود به بعد سیاسی محتوای حقوق شهروندی توجه کند. این مضمون نیز شامل یک کد محوری است که در ادامه به بیان آن خواهیم پرداخت.

- نمود ارزش‌های سیاسی در محتوای حقوق شهروندی: بر اساس نظرات معلمان، برنامه درسی حقوق شهروندی باید در محتوای آموزشی حقوق شهروندی به نمود ارزش‌های سیاسی در محتوای حقوق شهروندی توجه کند. یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گفت: «دانش‌آموزان از طریق آموزش محتوای حقوق شهروندی باید یاد بگیرند تا در انتخابات کشور شرکت کنند». دیگری می‌گفت: «دانش‌آموزان باید بتوانند اهمیت شرکت در تصمیم‌گیری‌های مهم کشور را به‌خوبی بیاموزند». دیگری اظهار می‌کرد: «از طریق محتوای حقوق شهروندی دانش‌آموز باید یاد بگیرد که چگونه در کشور انتخابات انجام می‌شود».

۴. بعد مدنی محتوای حقوق شهروندی: بر اساس نظرات معلمان، برنامه درسی حقوق شهروندی باید در محتوای آموزشی خود به بعد مدنی محتوای حقوق شهروندی توجه کند. این مضمون نیز شامل یک کد محوری است که در ادامه به بیان آن خواهیم پرداخت.

- گنجاندن مفاهیم و ارزش‌های اولیه انسان در محتوای حقوق شهروندی: بر اساس نظرات معلمان، برنامه درسی حقوق شهروندی باید در محتوای آموزشی حقوق شهروندی به بعد مدنی توجه کند. یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گفت: «محتوای حقوق شهروندی باید مفهوم آزادی را به دانش‌آموزان یاد بدهد». مصاحبه‌شونده دیگری می‌گفت: «دانش‌آموزان باید یاد بگیرند که هرکسی حق دارد آزادانه زندگی کند». دیگری می‌گفت: «دانش‌آموز باید یاد بگیرد که هرکسی حق حیات دارد».

سؤال سوم: معلمان شهرستان مهاباد در باب روش‌های یاددهی- یادگیری برنامه درسی حقوق شهروندی در دوره ابتدایی چه دیدگاهی دارند؟ جدول شماره ۳، یافته‌های مربوط به سؤال سوم این پژوهش را نشان می‌دهد.

جدول ۳: یافته‌های سوال سوم

کدباز	کد محوری	کد انتخابی یا درون‌مایه
-------	----------	-------------------------

آموزش احترام به همدیگر با شیوه عملی در کلاس	آموزش عملی مهارت‌های حقوق شهروندی	روش نمایش عملی مهارت‌های حقوق شهروندی
قانونی بار آوردن دانش‌آموز با رعایت قوانین کلاس و مدرسه		
آموزش حق رأی با برگزاری انتخابات آموزش مشارکت سیاسی در جامعه با برگزاری انتخابات در مدرسه		
روش عملی آموزش روحیه تعامل از طریق شرکت در فعالیت‌های جمعی		
آموزش قوانین و مقررات با استفاده از الگو بودن معلم	آموزش مفاهیم و مهارت‌های حقوق شهروندی از طریق روش سرمشق دهی	روش مشاهده‌ای مفاهیم و مهارت‌های حقوق شهروندی
آموزش مفهوم برابری با سرمشق بودن معلم		
آموزش برابری از طریق داستان و پرسش و پاسخ	آموزش مفاهیم و ارزش‌های حقوق شهروندی به وسیله داستان‌گویی و پرسش و پاسخ	روش‌های تعاملی و فعال آموزش مفاهیم، ارزش‌ها و مهارت‌های حقوق شهروندی
آموزش مفهوم آزادی بیان از طریق پرسش و پاسخ		
ایجاد روحیه همکاری از طریق گروه‌بندی آموزش ارتباط با یکدیگر از طریق گروه‌بندی	آموزش ارزش‌ها و مهارت‌های حقوق شهروندی از طریق یادگیری مشارکتی	
ایجاد روحیه مسئولیت‌پذیری با استفاده از گروه‌بندی و دادن مسئولیت		
استفاده از روش نمایش خلاق برای آموزش مفاهیم	ایفای نقش، روشی برای آموزش مفاهیم، ارزش‌ها و مهارت‌های حقوق شهروندی	
آموزش مفاهیم حقوق شهروندی از طریق ایفای نقش		

بر اساس مصاحبه‌ها در خصوص بررسی دیدگاه معلمان در باب روش‌های یاددهی-یادگیری برنامه درسی حقوق شهروندی در دوره ابتدایی، سه کد انتخابی یا درون‌مایه با عنوان‌های ۱. روش نمایش عملی مهارت‌های حقوق شهروندی، ۲. روش مشاهده‌ای مفاهیم و مهارت‌های حقوق شهروندی و ۳. روش‌های تعاملی و فعال آموزش مفاهیم، ارزش‌ها و مهارت‌های حقوق شهروندی و کد محوری برای مضمون شماره یک با عنوان آموزش عملی مهارت‌های حقوق شهروندی و کد محوری مربوط به مضمون شماره دو با عنوان آموزش مفاهیم و مهارت‌های حقوق شهروندی از طریق روش سرمشق دهی و سه کد محوری مربوط به مضمون شماره سه با عنوان الف) آموزش مفاهیم و ارزش‌های حقوق شهروندی به وسیله داستان‌گویی و پرسش و پاسخ ب) آموزش ارزش‌ها و مهارت‌های حقوق شهروندی از طریق یادگیری مشارکتی ج) ایفای

نقش، روشی برای آموزش مفاهیم، ارزش‌ها و مهارت‌های حقوق شهروندی در روش‌های یاددهی- یادگیری حقوق شهروندی آشکار شد، که در زیر آنها را بیان خواهیم کرد.

۱. روش نمایش عملی مهارت‌های حقوق شهروندی: بر اساس نظرات به‌دست‌آمده باید به روش نمایش عملی مهارت‌های حقوق شهروندی دانش‌آموزان توجه شود. این مضمون شامل یک کد محوری است که در پایین به بیان آن خواهیم پرداخت.

- آموزش عملی مهارت‌های حقوق شهروندی: بر اساس نظرات معلمان، برنامه‌ی درسی حقوق شهروندی باید در روش‌های یاددهی- یادگیری حقوق شهروندی به آموزش عملی مهارت‌های حقوق شهروندی توجه کند. یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گفت: «دانش‌آموزان می‌توانند در کلاس به‌طور عملی به همدیگر احترام بگذارند». دیگری می‌گفت: «با رعایت قوانین کلاس و مدرسه می‌توان دانش‌آموزان را قانون‌گرا بار آورد». دیگری می‌گفت: «با رعایت حقوق شهروندی در کلاس و محیط‌های آموزشی، دانش‌آموزان آن را در جامعه نیز رعایت می‌کنند».

۲. روش مشاهده‌ای مفاهیم و مهارت‌های حقوق شهروندی: بر اساس نظرات به‌دست‌آمده باید به روش مشاهده‌ای مفاهیم و مهارت‌های حقوق شهروندی دانش‌آموزان توجه شود. این مضمون شامل یک کد محوری است که در پایین به بیان آن خواهیم پرداخت.

- آموزش مفاهیم و مهارت‌های حقوق شهروندی از طریق روش سرمشق‌دهی: بر اساس نظرات معلمان، باید در روش‌های یاددهی- یادگیری آموزشی حقوق شهروندی به آموزش مفاهیم و مهارت‌های حقوق شهروندی از طریق روش سرمشق‌دهی توجه شود. یکی می‌گفت: «معلم به‌عنوان یک الگو اگر خودش قوانین و مقررات را رعایت کند دانش‌آموزان نیز آن را رعایت می‌کنند». دیگری می‌گفت: «معلم به‌عنوان سرمشق با رعایت برابری می‌تواند مفهوم برابری را در دانش‌آموزان آموزش دهد». دیگری بیان می‌کرد: «کادر آموزشی و معلمان تربیتی می‌توانند بهترین الگو برای آموزش مفاهیم حقوق شهروندی باشند».

۳. روش‌های تعاملی و فعال آموزش مفاهیم، ارزش‌ها و مهارت‌های حقوق شهروندی: بر اساس نظرات معلمان، برنامه‌ی درسی حقوق شهروندی باید در روش‌های یاددهی- یادگیری آموزشی خود به روش‌های تعاملی و فعال آموزش مفاهیم، ارزش‌ها و مهارت‌های حقوق شهروندی توجه کند. این مضمون نیز شامل سه کد محوری است که در پایین به بیان آن خواهیم پرداخت.

الف) آموزش مفاهیم و ارزش‌های حقوق شهروندی به‌وسیله‌ی داستان‌گویی و پرسش و پاسخ: بر اساس تجارب به‌دست‌آمده از معلمان، در روش‌های یاددهی- یادگیری آموزشی به آموزش مفاهیم و ارزش‌های حقوق شهروندی به‌وسیله‌ی داستان‌گویی و پرسش و پاسخ توجه شود. یکی می‌گفت: «با ارائه‌ی یک داستان مهیج و پرسش و پاسخ از آن می‌توان مفهوم برابری را آموزش داد». دیگری می‌گفت: «با رعایت کردن حق آزادی بیان به‌هنگام پرسش و پاسخ این مفهوم را

می‌توان آموزش داد». دیگری می‌گفت: «با نقل کردن یک داستان ساده می‌توان بسیاری از ارزش‌های حقوق شهروندی را به دانش‌آموزان یاد داد».

ب) آموزش ارزش‌ها و مهارت‌های حقوق شهروندی از طریق یادگیری مشارکتی: بر اساس نظرات معلمان، در روش‌های یاددهی-یادگیری آموزشی حقوق شهروندی به آموزش ارزش‌ها و مهارت‌های حقوق شهروندی از طریق یادگیری مشارکتی توجه شود. یکی می‌گفت: «گروه‌بندی کردن دانش‌آموزان باعث می‌شود تا نحوه ارتباط با یکدیگر را بیاموزند». دیگری می‌گفت: «از طریق گروه‌بندی می‌توان روحیه همکاری را در بین دانش‌آموزان تقویت کرد». دیگری بیان می‌کرد: «با تقسیم کردن کلاس به گروه‌های چند نفره آنها یاد می‌گیرند که ارزش‌های گروه‌های دیگر و حقوق آنها را رعایت کنند».

ج) ایفای نقش، روشی برای آموزش مفاهیم، ارزش‌ها و مهارت‌های حقوق شهروندی: بر اساس نظرات معلمان، باید در روش‌های یاددهی-یادگیری آموزشی حقوق شهروندی به ایفای نقش توجه شود. یکی می‌گفت: «با طراحی یک نمایش می‌توان تعدادی از مفاهیم حقوق شهروندی را آموزش داد». دیگری می‌گفت: «با دادن نقش به دانش‌آموزان می‌توان بسیاری از مفاهیم حقوق شهروندی را آموزش داد».

سؤال چهارم: معلمان شهرستان مهاباد در باب شیوه‌های ارزشیابی برنامه درسی حقوق شهروندی در دوره ابتدایی چه دیدگاهی دارند؟

جدول شماره ۴، یافته‌های مربوط به سؤال چهارم این پژوهش را نشان می‌دهد.

جدول ۴: یافته‌های سؤال چهارم

کدباز	کد محوری	کد انتخابی یا درون‌مایه
نگهداری نمونه کارها در پوشه کار نگهداری کارهای مثبت در پوشه کار توجه به جنبه‌های مثبت فعالیت دانش‌آموز و یادداشت آن در پوشه کار یا تمرین	کارپوشه	آزمون‌های عملکردی
ترسیم موقعیت‌های مشابه بر روی کاغذ و بیان دیدگاه در باب آن		آزمون شبیه‌سازی
یادداشت مهارت‌ها در دفتر ثبت فرایند کلاسی ثبت اعمال دانش‌آموزان ثبت احترام‌گذاری در دفتر نوشتن رفتارها در چک‌لیست و علامت زدن آنها	چک‌لیست یا فهرست وارسی	سنجش مشاهده‌ای
نوشتن رویدادهای مدرسه و کلاس	واقعه‌نگاری	

آزمون‌های پیشرفت تحصیلی کتبی	آزمون مداد- کاغذی	طرح سؤال و جواب دادن به آن
------------------------------	-------------------	----------------------------

بر اساس مصاحبه‌ها در خصوص بررسی دیدگاه معلمان در باب شیوه‌های ارزشیابی برنامه درسی حقوق شهروندی در دوره ابتدایی، سه کد انتخابی یا درون‌مایه با عنوان‌های ۱. آزمون‌های عملکردی، ۲. سنجش مشاهده‌ای ۳. آزمون‌های پیشرفت تحصیلی کتبی و کدهای محوری برای مضمون شماره یک با عنوان الف - کارپوشه ب - آزمون شبیه‌سازی شده و کدهای محوری مربوط به مضمون شماره دو با عناوین الف (چک‌لیست یا فهرست واریسی، ب) واقع‌نگاری و یک کد محوری مربوط به مضمون شماره سه با عنوان آزمون مداد- کاغذی آشکار شد که در زیر آنها را بیان خواهیم کرد.

۱. **آزمون‌های عملکردی:** بر اساس نظرات به‌دست‌آمده در شیوه‌های ارزشیابی باید به آزمون‌های عملکردی توجه شود. این مضمون شامل دو کد محوری است که در پایین به بیان آنها خواهیم پرداخت.

الف) کارپوشه: بر اساس نظرات معلمان، باید در شیوه‌های ارزشیابی حقوق شهروندی به کارپوشه توجه شود. یکی می‌گفت: «فقط کارهای مثبت دانش‌آموزان را باید در پوشه کار نگهداری کرد». دیگری می‌گفت: «نمونه کارهایی را که بچه‌ها در کلاس انجام می‌دهند باید در پوشه کار نگهداری کرد».

ب) آزمون شبیه‌سازی شده: بر اساس نظرات به‌دست‌آمده از معلمان، برنامه درسی حقوق شهروندی باید در شیوه‌های ارزشیابی حقوق شهروندی به آزمون شبیه‌سازی شده توجه کند. در این باره یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گفت: «موقعیت‌های مشابهی را در روی کاغذ برایش ترسیم کنی و از او بخواهی تا دیدگاهش را بنویسد».

۲. **سنجش مشاهده‌ای:** بر اساس نظرات به‌دست‌آمده باید به سنجش مشاهده‌ای توجه شود. این مضمون شامل دو کد محوری می‌باشد که در پایین به ذکر آنها خواهیم پرداخت.

الف) چک‌لیست یا فهرست واریسی: بر اساس نظرات معلمان، برنامه درسی حقوق شهروندی باید در شیوه‌های ارزشیابی خود به چک‌لیست یا فهرست واریسی توجه کند. یکی می‌گفت: «مهارت‌هایی را که دانش‌آموزان در مدرسه انجام می‌دهند باید در دفتر ثبت فرایند کلاسی یادداشت کرد». دیگری می‌گفت: «اعمالی را که بچه‌ها در مدرسه انجام می‌دهند باید ثبت کرد».

ب) واقع‌نگاری: بر اساس نظرات معلمان، برنامه‌های درسی حقوق شهروندی باید در شیوه‌های ارزشیابی خود به واقع‌نگاری توجه کند. یکی می‌گفت: «لازم است بعضی اوقات واقع‌های مدرسه و کلاس را بنویسی».

۳. **آزمون‌های پیشرفت تحصیلی کتبی:** بر اساس نظرات معلمان، در شیوه‌های ارزشیابی باید به آزمون‌های پیشرفت تحصیلی کتبی توجه شود. این مضمون شامل یک کد محوری است که در پایین به ذکر آن خواهیم پرداخت.

آزمون مداد- کاغذی: بر اساس نظرات معلمان، برنامه درسی حقوق شهروندی باید در شیوه‌های ارزشیابی خود به آزمون مداد- کاغذی توجه کند. یکی می‌گفت: «سؤالاتی از اهداف موردنظر را برایش بنویسی و از او بخواهی تا به آنها جواب دهد». دیگری می‌گفت: «با استفاده از آزمون می‌توان تا حدودی دیدگاه دانش‌آموز را نسبت به حقوق شهروندی به دست آورد». دیگری بیان می‌کرد: «آزمون‌ها می‌تواند وسیله‌ای برای سنجش میزان یادگیری مفاهیم و ارزش‌های حقوق شهروندی باشند».

بحث و نتیجه‌گیری

مطالعه حاضر باهدف بررسی برنامه درسی حقوق شهروندی در دوره ابتدایی نظام آموزشی ایران انجام شده است. از آنجاکه اهداف، محتوا، روش‌های آموزش و شیوه‌های ارزشیابی، از عناصر مهم هر نوع برنامه درسی به شمار می‌آیند، مطالعه برنامه درسی حقوق شهروندی نیز در چهارچوب این عناصر شکل گرفته است. یافته‌ها نشان داد که اهداف برنامه درسی حقوق شهروندی در دوره ابتدایی می‌تواند در سه حیطه شناختی، عاطفی و عملی طراحی و تدوین شود. همچنین، در راستای تحقق این اهداف، مفاهیم، موضوعات و مهارت‌های برنامه درسی حقوق شهروندی، در چهارچوب چهار نوع محتوای اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و مدنی حقوق شهروندی قابل ارائه هستند. افزون بر این، از حیث روش، برنامه درسی حقوق شهروندی در دوره ابتدایی می‌تواند روش‌های نوین یاددهی- یادگیری چون نمایش عملی مهارت‌ها، روش مشاهده‌ای مفاهیم و مهارت‌ها و روش‌های تعاملی و فعال آموزش مفاهیم، ارزش‌ها و مهارت‌های حقوق شهروندی را به کار بندد. درنهایت، درزمینه شیوه‌های ارزشیابی مطلوب در برنامه درسی حقوق شهروندی در دوره ابتدایی، آزمون‌های عملکردی، سنجش مشاهده‌ای و آزمون‌های پیشرفت تحصیلی کتبی مورد توجه قرار گرفته‌اند.

در مقایسه با پیشینه پژوهش، این یافته‌ها با مطالعه‌های دورقی و شویچی (۱۳۹۶)، ماچ^۱ (۲۰۰۲) و سوهیان^۲ (۲۰۱۷) همسوست، اما با مطالعه‌های اوانز^۳ (۲۰۰۲) و فرشیان، کریمی و غفاری نیا (۱۳۹۷) همسویی ندارد.

بر اساس یافته‌های روان‌شناختی، یادگیری دارای سه رکن شناخت، گرایش و عمل است (ملکی، ۱۳۸۹). طبقه‌بندی هدف‌های آموزشی در این حیطه‌های سه‌گانه باعث می‌شود هدف‌های متنوعی تهیه و از سطوح مختلف یادگیری استفاده گردد (سیف، ۱۳۸۰: ۴۵). از این رو، می‌توان اهداف برنامه‌دستی حقوق شهروندی را در چهارچوب این سه حیطه طراحی و تدوین کرد. شناخت و آگاهی از حقوق شهروندی سبب می‌گردد تا همه دانش‌آموزان از وضعیت یکسانی برخوردار شوند و موجبات همگرایی و همبستگی را در جامعه فراهم نمایند (عنایتی، آراسته، ضامنی و نظافتی پایانی، ۱۳۹۱: ۲۶). افرادی که دارای نگرش‌های مثبت در خصوص حقوق شهروندی هستند، بهتر آن را رعایت می‌کنند (هزار جریبی و امانیان، ۱۳۹۰: ۹). همچنین، آگاهی دانش‌آموزان از حقوق شهروندی موجب می‌شود مشارکت شهروندان در امور شهری، پایداری، استمرار و مسئولیت‌پذیری بیشتری داشته باشد و شناخت امکانات موجود در سطح شهر برای رفاه شهروندان، آشنایی با وظایف، اهداف و مأموریت‌های دستگاه‌های اجرایی و نیز آشنایی با وظایف هر یک از واحدهای زیرمجموعه دستگاه‌ها، سازوکار استیفای حقوق در آنها، شهروندان را در بهره‌برداری بهتر از فرصت‌ها و موقعیت‌های رفاه و پیشرفت یاری می‌کند. آگاهی از حقوق و تعهدات شهروندی زمینه انجام دادن وظایف دوجانبه را فراهم می‌کند و موجب پاسخ‌خواهی شهروندان از مسئولان می‌شود (اقبالی و امراللهی بیوکی، ۱۳۹۶: ۲۲۴). آگاهی از حقوق شهروندی به فرد اجازه دخالت آگاهانه در سرنوشت خود را می‌دهد و منجر به احقاق حقوق خود و زندگی بهتر برای خود و دیگر اعضای جامعه می‌شود (فلاح، بریمانی و بازرگان، ۱۳۹۳: ۲۴).

در راستای تحقق اهداف سه‌گانه برنامه‌دستی حقوق شهروندی و با نظر به اسناد بین‌المللی، قانون اساسی و قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی مصوب ۱۳۸۳/۲/۱۶ می‌توان حقوق شهروندی را به اقسام مدنی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی تقسیم کرد (انصاری، صابر، صبوری پور، فرضی، فریادی، فنازاد، قورچی بیگی، مشهدی و نیکو نهاد، ۱۳۹۰: ۳۷). این طبقه‌بندی در محتوای حقوق شهروندی با مبانی نظری نیز منطبق است. مارشال^۱ سه نوع حق را در ارتباط با حقوق شهروندی تشخیص داده است که عبارتند از حقوق مدنی، حقوق سیاسی و حقوق اجتماعی (فتحی و اجارگاه، فتحی چوکده، ۱۳۸۸). توجه به بعد اجتماعی حقوق شهروندی، میزان مشارکت، نگرش و تعهد دانش‌آموزان را به رعایت آن نشان می‌دهد. این رابطه دوسویه است؛ یعنی، اگر دانش‌آموزان این بعد را یاد بگیرند، میزان مشارکت، نگرش و تعهد آنها کمتر خواهد بود (اقبالی و امراللهی بیوکی، ۱۳۹۶: ۲۲۶). آلن سیرز^۲ و وان هوبرت^۳ عقیده دارند

1. Marshal
2. Allan Sears
3. Van Hobert

بعد سیاسی حقوق شهروندی به مسائلی چون حق رأی دادن، مشارکت سیاسی شهروندان می‌پردازد. حقوق سیاسی بالاتر از همه به حقوقی اطلاق می‌شود که برای مشارکت فعالانه در فرایندهای دموکراتیک حکومت ضروری است (امیر رستگار، عظیمی و رحیمی، ۱۳۹۴). حقوق فرهنگی عبارت است از حق زبان، هویت، تکثر فرهنگی، میراث فرهنگی، دانش، سنت، ورزش و مذهب. در واقع، در این گرایش، به بررسی تأثیر و ارتباط حقوق بومی، تطبیقی و بین‌المللی بر مفاهیم پویای فرهنگی پرداخته می‌شود (نافزیگر^۱، پاترسون^۲ و رنتلن^۳، ۲۰۱۰).

اهداف و محتوای برنامه درسی حقوق شهروندی بدون بهره‌گیری از روش‌های مؤثر و نوین آموزشی تحقق پیدا نخواهد کرد. از این رو، برنامه‌ریزان درسی باید به انتخاب این نوع روش‌ها و معلمان ابتدایی نیز در اجرای آنها توجه کنند. یکی از روش‌های آموزش حقوق شهروندی، عملی است. شیوه یادگیری به وسیله عمل، قابل اجرا در بسیاری از موضوعات حقوق شهروندی هست. در این روش هم دانش‌آموز و هم معلم وسیله مورد تدریس را در اختیار دارد و قدم‌به‌قدم به اجرای آن مهارت‌ها می‌پردازد و در بسیاری از دروس که زمینه عملی و فنی داشته باشند، مؤثر است (قورچیان، ۱۳۸۵: ۱۴۶). این روش می‌تواند با تحقق اهداف عملی حقوق شهروندی متناظر باشد. یکی دیگر از روش‌های آموزشی مناسب حقوق شهروندی که هم فعال است و هم تعاملی، پرسش و پاسخ هست که معلم به وسیله آن، شاگرد را به تفکر درباره مفهومی جدید تشویق می‌کند. هدف اساسی آن، تشخیص و تحریک تفکر، توانایی‌ها، علائق، قدرت استدلال، سنجش و قضاوت، استفاده از تجارب و دانسته‌های گذشته و ایجاد اعتماد به نفس در دانش‌آموزان است (همان، ۱۳۸۵: ۳۴۱). روشن است این روش، زمینه مناسبی برای رشد و پرورش اهداف شناختی حقوق شهروندی است. روش ایفای نقش برای آموزش مفاهیم حقوق شهروندی، دیگر روش فعال این نوع برنامه درسی است. در این روش، دانش‌آموزان با عملیات نمایشی و ایفاگران نقش‌های مختلف، ارتباط عاطفی برقرار می‌کنند، با شور و هیجان، عملیات نمایشی هم‌کلاسی‌های خود را می‌بینند و خود را در صحنه احساس می‌کنند؛ بسیاری از ارزش‌ها و مفاهیم را می‌توان از این طریق آموزش داد (رادپور، شاپوریان، شریف‌زاده، مرزبان، مهدوی و نواب صفوی، ۱۳۹۰: ۲۳۰). افزون بر این، روش مشارکتی و گروهی می‌تواند تحقق بخش هر سه نوع هدف حقوق شهروندی و انتقال‌دهنده محتوای اجتماعی و فرهنگی حقوق شهروندی باشد. جانسون و همکارانش اعتقاد دارند که بهره‌گیری از روش‌های تدریس همیاری و مشارکتی دست‌کم دو دشواری عمده را از بین می‌برد: الف) افت پیشرفت تحصیلی، ب) افزودن گوشه‌گیری، از خود بیگانگی، بی‌هدفی و ناراحت بودن در فعالیت‌های جمعی (به نقل از آفازاده،

۱۳۸۵:۳۷۰). در روش تدریس بحث گروهی، دانش‌آموزان تلاش زیادی برای فراگیری دانش، مهارت و نگرش‌ها می‌کنند. در این روش، آنها به نحوی فعال، در تدارک زمینه‌های لازم برای یادگیری هستند. استفاده از روش بحث گروهی و تعاملی، تفکر انتقادی دانش‌آموزان را رشد می‌دهد (همان: ۳۳۲).

سرانجام، تأکید بر روش‌های ارزشیابی آزمون‌های عملکردی، سنجش مشاهده‌ای و آزمون‌های پیشرفت تحصیلی کتبی، بیانگر این موضوع است که در برنامه‌های درسی حقوق شهروندی به تنوعی از روش‌های ارزشیابی توجه شده است؛ این امر، باعث بهبود کیفیت فرایند یاددهی-یادگیری خواهد شد و بهبود بهداشت روانی دانش‌آموز در محیط یاددهی-یادگیری و کاهش اضطراب و فشار روانی در دانش‌آموزان و همچنین توجه به تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان و مقایسه نکردن افراد با هم و محدود نشدن یادگیری مدرسه را به سطح حافظه و تنوع ابزارهای ارزشیابی را در پی خواهد داشت. آزمون‌های عملکردی با مهارت سروکار دارند. ساکس^۱ (۱۹۹۷) می‌گوید آزمون‌های عملکردی از آزمون‌شونده می‌خواهند تا به انجام نوعی رفتار اقدام کند نه اینکه صرفاً سؤال‌هایی را جواب دهد (به نقل از سیف، ۱۳۸۲: ۲۴۴). از آنجاکه یکی از بخش‌های مهم برنامه درسی حقوق شهروندی، کسب مهارت‌هاست، آزمون‌های عملکردی می‌توانند ابزار خوبی برای سنجش میزان دستیابی دانش‌آموزان به این نوع مهارت‌ها به شمار آیند. مرادی در پژوهش خود نشان داد که در ارزشیابی از حقوق شهروندی بهتر است بر مهارت‌های عملی دانش‌آموز تأکید شود؛ زیرا مناسب‌ترین روش برای ارزشیابی از میزان آموخته‌هاست (زارعی زوارکی، زمانی و طاهایی: ۱۳۹۶، ۲۷۰). همچنین، نیک^۲ و هولدون^۳ بر این باورند که مشاهده رعایت حقوق شهروندی در دانش‌آموزان نشان خواهد داد که آنها حقوق شهروندی را رعایت می‌کنند و همچنین آزمون‌ها می‌توانند به ما بگویند تا چه اندازه دانش‌آموزان از قوانین و مقررات اجتماعی و حقوق شهروندی آگاهی کسب کرده‌اند (به نقل از مجلل چوپقلو، ۱۳۸۷: ۹۴). در واقع، مشاهده یکی از مفیدترین روش‌های ارزشیابی در کلاس و مدرسه و فرایند یادگیری و پیشرفت دانش‌آموزان است. برای این کار معلم در حین پرداختن دانش‌آموز به رعایت حقوق دیگر شاگردان و قوانین و مقررات مدرسه، آنها را یادداشت کند (حسنی، ۱۳۸۹: ۵۸). در نهایت، شیوه‌های ارزشیابی مبتنی بر مداد-کاغذی می‌تواند برای سنجش مفاهیم و ارزش‌های حقوق شهروندی مؤثر باشد. برای نمونه، پرسش در باب ماهیت حقوقی چون آزادی و عدالت، به رشد آگاهی و شناخت دانش‌آموزان کمک می‌کند.

یکی از الگوهای جدید برنامه درسی، شکل‌گیری برنامه از پایین به بالاست. اهمیت این برنامه از آن‌روست که در نیازسنجی و طراحی عناصر برنامه درسی، از دیدگاه‌های معلمان و تجارب حاصل از تعامل آنها با دانش‌آموزان بهره می‌گیرد. این نوع برنامه می‌تواند هم پاسخگوی نیازهای فراگیران باشد و هم داده‌های مناسبی در اختیار طراحان و برنامه‌ریزان وزارت آموزش و پرورش قرار دهد. از سویی دیگر، در نظام آموزشی ایران، برنامه درسی معینی برای آموزش حقوق شهروندی وجود ندارد. از این‌رو، مطالعه حاضر، با پیروی از این الگو، گامی مقدماتی برای کمک به طراحی و تدوین برنامه درسی است. برای انجام این کار، عناصر چهارگانه برنامه درسی شامل اهداف، محتوا، روش و شیوه‌های ارزشیابی مورد توجه قرار گرفته‌اند.

بر اساس دیدگاه معلمان و یافته‌های برگرفته از فرایند کدگذاری، اهداف جامع‌نگرانه‌ای در برنامه درسی حقوق شهروندی به دست آمده است به این معنا که اهداف حقوق شهروندی هر سه حیطه شناختی، عاطفی و عملی را دربرمی‌گیرد. از این‌رو، برنامه درسی حقوق شهروندی قصد دارد شناخت و درک و فهم دانش‌آموزان نسبت به مفاهیم حقوق شهروندی را پرورش دهد، در مورد مفاهیم و مهارت‌های آن، در دانش‌آموزان، علاقه و گرایش ایجاد کند و زمینه عمل به این مضامین و کسب مهارت‌های حقوق شهروندی را فراهم سازد. افزون بر این، محتوای این برنامه با مبانی نظری و اندیشه‌های متخصصانی چون مارشال همسویی دارد و مفاهیم و مهارت‌های طرح شده، ناظر به ابعاد چهارگانه اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و مدنی حقوق شهروندی می‌باشد. همچنین، در خصوص روش‌های آموزشی برنامه درسی حقوق شهروندی، روش‌های به دست آمده‌اند که در راستای اهداف و محتوای این برنامه هستند و با آنها تناظر دارند. این روش‌ها طیف گسترده‌ای از روش‌های نوین یاددهی-یادگیری را دربرمی‌گیرند که هم فعال هستند، مانند پرسش و پاسخ در باب مفاهیم حقوق شهروندی، ایفای نقش و انجام عملی فعالیت‌های مربوط به مهارت‌های حقوق شهروندی و هم تعاملی هستند؛ مانند روش‌های مشارکتی و بحث گروهی. سرانجام، شیوه‌های ارزشیابی مطرح شده در برنامه درسی حقوق شهروندی شامل آزمون‌های عملکردی، سنجش مشاهده‌ای و آزمون‌های پیشرفت تحصیلی کتبی هست که تا اندازه‌ای، نه کامل، با شیوه ارزشیابی توصیفی- کیفی دوره ابتدایی نظام آموزشی ایران، متناسب است. در این شیوه‌ها نیز جامع‌نگری و تنوع شیوه‌های ارزشیابی در نظر گرفته شده است؛ به طوری که هم به ارزشیابی فرایندمحور توجه دارد و هم فرآورده‌محور. البته با غلبه شیوه‌های ارزشیابی فرایندی که معلم به طور تکوینی و در جریان آموزش حقوق شهروندی می‌تواند آگاهی، علاقه و مهارت‌های مربوط به حقوق شهروندی دانش‌آموزان را سنجش نماید؛ این امر، باعث بهبود کیفیت فرایند یاددهی-یادگیری، ارتقای بهداشت روانی دانش‌آموز در محیط یاددهی-یادگیری، توجه به تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان و عدم محدود شدن یادگیری مدرسه به سطح حافظه خواهد شد.

پیشنهاد‌های پژوهش

۱. توجه به سه حیطه شناختی، عاطفی و عملی در طراحی و تدوین اهداف برنامه درسی حقوق شهروندی.
۲. توجه به ابعاد چهارگانه اجتماعی، سیاسی، مدنی و فرهنگی در طراحی و تدوین محتوای برنامه درسی حقوق شهروندی.
۳. توجه به روش‌های آموزشی فعال و تعاملی در طراحی و تدوین روش‌های یاددهی-یادگیری برنامه درسی حقوق شهروندی.
۴. توجه به شیوه‌های ارزشیابی فرایند و فرآورده محور در طراحی و تدوین شیوه‌های ارزشیابی برنامه درسی حقوق شهروندی.

محدودیت‌های پژوهش

- الف) برخی از معلمان هنگام مشاهده ضبط صدا از دادن اطلاعات خودداری می‌کردند.
- ب) در فرایند مصاحبه‌ها، گاهی برخی از مصاحبه‌شوندگان به صورت کوتاه به سؤالات ما پاسخ می‌دادند.

فهرست منابع

- Afzali, R. & Hesam, M. (2010). Citizenship Rights in Iran. *Political and Economic Ettelaat*, No. 279-280. (Text in Persian)
- Aghazadeh, M. (2005). *A guide to new teaching methods*. Tehran: Aijj. (Text in Persian)
- Rastegar, Amir., Azimi, K., Rahimi, H., Maria. (2015). Providing a conceptual framework for democratic citizenship. *Rights of Nations*, 17. (Text in Persian)
- Anayati, T., Arasteh, H. R., Zameni, F. & Nezafati Payani, Y. (2012). The Relationship between Citizenship Rights with Social Behavior in University Students. *Ethics in science and Technology*. Vol.7, No. 2, 25-34. (Text in Persian)
- Ansari, B. & Koosha, J. (2012). *Human rights education*. Tehran: Majd. (Text in Persian)
- Ansari, I., Saber, M., Sabooripour, M., Farzi, M., Faryadi, M., Fanazad, R., Ghorchi Beigi, M., Mashhadi, A. & Niko Nahad, H. (2011). *Citizenship rights* (collection of articles). Tehran: Assistance of Research, Education and Citizenship Rights. (Text in Persian)
- Dourghi, R. & Shoichi, J. (2017). *Investigation of elementary school Persian books on the degree of emphasis on citizenship rights and its education to students in 2014-2015*. Presented at the Third International Conference on Psychology and Sociology and Educational Sciences and Social Studies. (Text in Persian)

- Eghbali, A. & Amrollahi Buiki, N. (2017). Citizenship rights analysis; Strategies for informing citizens about their rights. *Journal of Citizenship rights*, 1(3). (Text in Persian)
- Evans, M. (2002). Anticipating the Citizenship rights Curriculum Order in elementary Schools in England: A Snapshot of Teachers' Preferred Purposes and Curriculum Practices. *Citizenship, social and economic education*. Vol. 5, Issue 2, 67-78.
- Falah, V., Barimani, A. & Bazargan, F. (2015). The Impact of the Internet on Citizenship Rights with Emphasis on the Social Reconstruction Approach in the Curriculum from Students' Perspectives. *Educational Research*, Vol. 9, No. 39, 36-23. (Text in Persian)
- Farshian, M. A., Karimi, M. & Ghaffarinia, R. (2018). *Compilation of the content of citizenship rights education for primary schools in Ilam province*. Presentation of the article in the third conference on community empowerment in the field of humanities and psychological studies. (Text in Persian)
- Fathi Vajargah, K. & Fathi Chokdeh, S. (2017). *Citizenship education in schools*. Tehran: Aiin. (Text in Persian)
- Ghorchian, N. G. (2006). *Details of teaching methods*. Tehran: Andishe. (Text in Persian)
- Hashemi, S.M. (2005). *Human rights and fundamental freedoms*. Tehran: Mizan. (Text in Persian)
- Hassani, M. (2010). *The handbook for performing descriptive quality evaluation in the classroom*. Tehran: Abed. (Text in Persian)
- Hazarjaribi, J. & Amanian, A. (2011). Women's awareness of citizenship rights and the factors affecting it. *Regional urban studies and research*. Vol. 3, No. 9, 1-18. (Text in Persian)
- Majall Chubqlu, M.A. (2008). Analysis of the curriculum implemented in the primary school of the Islamic republic of Iran in terms of citizenship rights. *Education Research*. No. 27, 67-99. (Text in Persian)
- Maleki, H. (2016). *Curriculum planning (practice guide)*. Mashhad: Andisheh Message. (Text in Persian)
- Mohseni, R.A. (2010). Dimensions and analysis of citizenship rights: solutions for education and teaching citizenship rights. *Political Studies*. Vol.3, No. 10, 117-144. (Text in Persian)
- Mousavi, S. M. (2017). A Comparative Study of the Status of Citizenship Rights in the Constitution and the Constitution of the Islamic Republic of Iran. *Citizenship Rights Studies*, 2, No. 5. (Text in Persian)
- Mutch, C. (2002). Citizenship rights Education in New Zealand: Inside or outside the Curriculum? *Citizenship, Social and Economic Education*. Vol. 5, Issue 3, 164-179.
- Nafziger, J.A.R., Paterson, R.K& Renteln, A. D. (2010). *Cultural Law: International, Comparative and Indigenous*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Papi, S. (2016). Citizenship Rights in Social Studies; Content analysis of third and sixth grade textbooks in elementary school. *Growth of social science education*, V. 19, No 1. (Text in Persian)

- Radpour, F., Shapoorian, F., Sharifzadeh, A., Marzban, H., Mahdavi, R. & Nawab Safavi, M. (2011). *Art lesson guide for first, second and third grade elementary teachers*. Tehran: General Office of Textbook Printing and Distribution. (Text in Persian)
- Sabaghi, N. & Sadatmand, Z. (2013). Effectiveness rate of the components of citizenship values in the primary school curriculum. *Research in curriculum planning*. Vol. 10, No.10, 155-166. (Text in Persian)
- Seif, A. A. (2001). *Educational psychology: psychology of learning and teaching*. Tehran: Agah. (Text in Persian)
- Seif, A. A. (2003). *Educational measurement, assessment and evaluation*. Tehran: Doran. (Text in Persian)
- Sohyun A. (2017). Preparing Elementary Teachers as Global Citizenship rights Educators. *Journal of Education*. Vol. 194, Issue 3, 25-38.
- Zarei Zavaraki, I., Zamani, S. G. & Tahaei, Z. (2017). Human Rights Education Before Higher Education and in Elementary Education. *International Relations Research*, Vol. 1, No. 24, 285-265. (Text in Persian)
- Zirak, S. R. & Vazife Issa Lou, M. (2015). *Citizenship rights and life skills education in elementary schools in Ardabil province with emphasis on the necessity and importance of education*. Presented at the National Conference on Applied Research in Educational Sciences and Psychology and Social Injuries in Iran. (Text in Persian)

This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons AttributionNoncommercial 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>)